

راهکارهای پایایی و مانایی خانواده متعالی با رویکرد اسلامی

نویسنده: سمیرا کماسی

چکیده

از منظر ارزش‌های قرآنی شخصیت مطلوب انسان به مثابه شجره طیبه‌ای است که در آن کانون خانواده شکل می‌گیرد. در جهان امروز خانواده به عنوان محبوب‌ترین بنای هستی در معرض آسیب‌های متعددی قرار گرفته است از این رو بازنگری در مبانی و حیانی اسلام و استخراج راه کارهایی برای تحکیم خانواده ضرورتی جدی و حیاتی به شمار می‌آید و نشان می‌دهد که خانواده متعادل باید پایا و مانا باشد.

هدف این پژوهش تبیین مؤلفه‌هایی است که بر اساس آموزه‌های اسلامی می‌توانند موجب استحکام، دوام و تعالی خانواده در جامعه اسلامی شود.

روش این پژوهش، توصیفی - تحلیلی بوده و داده‌ها از طریق مطالعه کتابخانه‌ای منابع اسلامی است. دستاوردهای تحقیق نشان می‌دهد که معیارهای تربیتی ناظر به قبل از ازدواج و همچنین بعد از ازدواج که در نتیجه تشکیل خانواده است از مهمترین عوامل مانایی و استواری، سلامت عاطفی و روانی و نشاط معنوی خانواده متعالی در منظومه فکری اسلام به شمار می‌آیند.

کلیدواژه: خانواده، تعالی خانواده، ازدواج، مانایی و پایایی خانواده.

^۱ - طلبه سطح ۲ حوزه علمیه نرجسیه شهرستان سنقر

مقدمه

خانواده به عنوان نخستین نهاد اجتماعی، نقش بنیادینی در پرورش انسان، انتقال ارزش‌های فرهنگی و دینی و ایجاد انسجام اجتماعی ایفا می‌کند.

از دیدگاه اسلام خانواده مدار اصلی رشد معنوی، تربیتی و اخلاقی انسان‌ها است، و اگر این نهاد بر پایه ایمان، محبت و عدالت و مسئولیت‌پذیری استوار شود در پایداری جامعه و تمدن اسلامی مؤثر است. اهمیت پرداختن به این موضوع از آن روست که خانواده اسلامی، زمینه ساز پرورش نسلی دین‌مدار، باهویت و متعادل است و سلامت این نهاد تأثیر مستقیم بر سلامت و تعالی جامعه دارد.

ضرورت تحقیق در این موضوع در عصر حاضر، به دلیل تهاجم فرهنگی، تضعیف نقش‌های سنتی خانواده، ترویج فردگرایی افراطی و افزایش آسیب‌های اجتماعی پیوند اعضای خانواده را سست کرده و کارکردهای آن را تحت شعاع قرار داده است. در چنین بستری، بازنگری در مبانی اسلامی خانواده و استخراج راهکارهایی برای تقویت و دوام آن یک ضرورت علمی، دینی و فرهنگی است. مقاله حاضر تلاش دارد تا با بهره‌گیری از منابع اصلی اسلامی، به تبیین راهکارهایی بپردازد که ضامن پایداری و مانایی خانواده‌ای الهی، پویا و متعادل در جامعه اسلامی امروز باشد.

مفهوم شناسی

۱. خانواده: خانواده در لغت به معنای خاندان، دودمان، اهل خانه، زن و فرزند، و فامیل به کار رفته است. خانواده در نظر بسیاری از مردم به منزله یک واحد اجتماعی است که شامل یک زوج متأهل و فرزندان‌شان است که در خانه‌ای در کنار یکدیگر زندگی می‌کنند. پس می‌توان عناصر اصلی تشکیل خانواده را زن و مردی دانست که مطابق آداب و رسوم اجتماعی خویش، زندگی را در کنار همدیگر آغاز کرده و معمولاً فرزندانی به جمع آنها افزوده می‌گردد. (دهخدا، ج ۶، ص ۹۴۳۸).

۲. تعالی خانواده: «تعالی خانواده» یعنی پرداختن به جنبه‌های حقیقی انسان و ایجاد زمینه رشد برای آن.

در موضوع تعالی خانواده باید زمینه‌ای رشد فکری و روحی و اخلاقی زن و مرد فراهم شود و هر دو آگاهانه و مسئولانه، فرزندان را بر مدار تربیت الهی و خوی انسانی، آموزش و پرورش دهند تا به «تولد اخلاق انسانی» برسند.

در خانواده متعالی حقوق متقابل افراد باید رعایت شده و تعامل بر اساس صمیمیت و اخلاص و روابطی هدفدار باشد تا منجر به تربیت انسان‌هایی شایسته و مؤثر در ساخته شدن جامعه ایده آل اسلامی گردد. (سویزی، ۱۳۸۷، ص ۲۳).

۳. پایایی و مانایی خانواده

اصطلاح «پایایی و مانایی خانواده» در حوزه‌های جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، و مطالعات خانواده به ویژگی‌هایی اشاره دارد که ثبات و استمرار خانواده را حفظ می‌کنند. پایایی خانواده: به معنای ثبات و دوام ساختار خانواده است. پایایی معمولاً به عواملی مانند پیوندهای عاطفی قوی، همبستگی اعضا، توانایی حل مسئله، و انعطاف‌پذیری اشاره دارد. این مفهوم نشان می‌دهد که خانواده به رغم تغییرات، مشکلات و بحران‌های پیش رویش می‌تواند ساختار و کارکردهای خود را حفظ کند. مانایی خانواده: به معنای استمرار و بقای خانواده به عنوان یک واحد اجتماعی در طول زمان است. این مفهوم نشان‌دهنده انتقال ارزش‌ها، سنت‌ها و هویت خانواده از یک نسل به نسل دیگر است. (سویزی، ۱۳۸۷، ص ۲۳).

مانایی به پایداری خانواده در برابر تغییرات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی اشاره دارد و نشان می‌دهد که چگونه خانواده می‌تواند هویت و نقش خود را در بستر داشته باشد.

۴. ازدواج

معنای لغوی ازدواج: از نظر لغوی، واژه ازدواج در زبان عربی به معنای جفت شدن، قرین شدن و وصلت است. این واژه به طور کلی به معنای همراه شدن دو چیز با یکدیگر و پیوستن آنها به هم به کار می‌رود. در اصطلاح، این پیوند به طور خاص به پیوند میان زن و مرد اطلاق می‌شود. (لغت نامه دهخدا، ج ۱، ص ۱۲۳)

معنای روایی: در روایات اسلامی، ازدواج جایگاه والایی دارد و به عنوان یکی از سنت‌های مؤکد پیامبر اسلام (ص) و ائمه اطهار (ع) معرفی شده است که در فوائد دنیوی و اخروی آن، بر اهمیت تشکیل خانواده، حفظ عفت و پاکدامنی، نسل پروری تأکید فراوان شده است. در رابطه با اهمیت ازدواج پیامبر اکرم (ص) فرمودند: «الْزَّكَاحُ سُنَّتِي فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي؛ ازدواج، سنت من است. هر کس از سنت من رویگردان شود از من نیست».

قرآن ازدواج را به عنوان یک سنت الهی و راهی برای آرامش، مودت و رحمت میان زن و شوهر

معرفی می‌کند و آیه ۲۱ سوره روم می‌فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ؛ و از نشانه‌های خداوند این است که همسرانی از جنس خود شما برای شما آفرید تا در کنار آنها آرامش یابید و در میانتان مودت و رحمت قرار داد همانا در این خلقت و مودت نشانه‌هایی است برای گروهی که تفکر می‌کنند.»

این آیه به وضوح هدف اصلی ازدواج را آرامش، مودت و رحمت بیان می‌کند.

راهکارهای قبل از ازدواج

راهکارهای مادی

۱. مهریه: مهریه هدیه‌ای از سوی مرد به زنی است که خواهان ارتباط زناشویی با اوست به طوری که بلافاصله بعد از ازدواج بر دمه مرد است. مهریه صرفاً به پول یا سکه محدود نمی‌گردد بلکه هر چیز حلالی را که بتوان به عنوان مهریه به زن داد را شامل می‌شود مهریه مطلوب از نظر اسلام مهریه در حد توان مرد است. امام علی (علیه السلام) فرمود: در مهریه زنان زیاده روی نکنید که دشمنی ایجاد می‌کند.
۲. جهیزیه: از ویژگی‌های اقتصادی ازدواج آسان سختگیر نبودن در تهیه جهیزیه است. در تهیه جهیزیه والدین باید حدود عرف و شرع را در تهیه جهیزیه رعایت کنند و از مال حلال آن را تهیه کنند و بنای تجمل گرایی و چشم و هم چشمی و رقابت را در تهیه جهیزیه نداشته باشند. جهیزیه باید ساده و سبک و در حد رفع ضروریات اولیه زندگی جدید تهیه شده باشد، جهیزیه‌ای که پیامبر برای حضرت زهرا (س) تهیه کردند بسیار ساده بود. (رحیمی یگانه، ص ۱۱۳)

راهکارهای معنوی

۱. مشاوره قبل از ازدواج: اگر زن و مرد بخواهند برای مهم‌ترین تصمیم‌گیری و انتخاب قبل از ازدواج، آگاهی‌های لازم را درباره خود و همسر مناسب خود در زندگی‌شان آماده کنند باید پیش از ازدواج از طریق مشاوره علم و آگاهی، دانش و بینش کافی درباره خود و همسر آینده‌شان افزایش داده و بعد اقدام به ازدواج کنند تا از عهده نقش‌های خویش به عنوان زن و شوهر به خوبی بر آیند.

یکی از مسائل مهم که پیش از ازدواج به آن توجه نمی‌شود، این است که کسی در پی شناخت خود نیست و کمتر کسی به توانایی و ضعف‌های خود آگاهی دارد؛ اما همه در پی آنند که برای

گزینش همسر، بهترین و شایسته‌ترین فرد را بشناسند. (عسگری، ۱۳۹۳، ص ۸۷)

۲. هم کفو بودن: اصطلاح هم‌کفو بودن در بحث ازدواج و تشکیل خانواده به معنای وجود شباهت‌ها و هماهنگی‌هایی میان دو نفر در زمینه‌های مختلف است که می‌تواند به پایداری و موفقیت رابطه کمک کند، و قرآن کریم می‌فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً» (روم / ۲۱)

این شباهت‌ها و هماهنگی‌ها می‌توانند شامل موارد زیر باشند:

۱. اعتقادی و مذهبی: باورها و ارزش‌های دینی و معنوی مشترک یکی از مهم‌ترین عوامل پایداری خانواده است همان گونه که قرآن کریم می‌فرماید: «وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ؛ زنان پاک برای مردان پاکند و مردان پاک برای زنان پاک» (نور / ۲۶)

۲. فرهنگی و اجتماعی: شباهت در آداب و رسوم، سبک زندگی، انتظارات اجتماعی و دیدگاه‌های فرهنگی می‌تواند ارتباط میان دو نفر را قوی‌تر کند.

۳. اقتصادی: نزدیکی وضعیت اقتصادی و دیدگاه‌های مالی می‌تواند باعث درک متقابل بهتر در مدیریت زندگی مشترک شود.

4. تحصیلی و فکری: هم سطح بودن در زمینه تحصیلات و دیدگاه‌های فکری می‌تواند گفتگوها و تعاملات سازنده‌تر و صمیمانه‌تری ایجاد کند.

۵. عاطفی و شخصیتی: سازگاری در صفات شخصیتی (مانند میزان برون‌گرایی یا درون‌گرایی، صبر، مسئولیت‌پذیری و ...) باعث افزایش کیفیت رابطه و کاهش تعارضات می‌شود.

اگرچه هم‌کفو بودن تضمین‌کننده خوشبختی نیست، اما عدم وجود این شباهت‌ها و هماهنگی‌ها می‌تواند منجر به سوء تفاهم‌ها و مشکلات جدی در زندگی مشترک شود. در نتیجه، شناخت دقیق و بررسی هم‌کفو بودن پیش از ازدواج از جمله مواردی است که در آموزه‌های دینی و روان‌شناختی توصیه شده است. در نتیجه هم‌کفو بودن به معنای وجود تناسب در ابعاد مختلف زندگی است و می‌تواند از مهم‌ترین عوامل در پایداری و موفقیت در یک خانواده باشد. (قزائلی، ۱۳۸۳، ج ۸، ص ۱۶۸)

۳. بلوغ اجتماعی: رشد اجتماعی، به رشد عقلی و عاطفی مرتبط است. انسان دارای چهار دنیای اجتماعی است: خانواده، مدرسه، شغل و دوستان که فرد را باید از نظر اجتماعی در این اجتماعات مورد ارزیابی قرار داد. شخص دارای رشد اجتماعی، روابط اجتماعی را بهتر درک می‌کند، به دیگران احترام گذارده و حقوق دیگران را محترم می‌شمارد؛ و نقش، وظایف و مسئولیت‌های مربوط

منظم و مؤثر بودجه خود را تنظیم می‌کنند، در مواجهه با مشکلات مالی کمتر دچار اضطراب و بحران می‌شوند.

۲. اجتناب از بدهکاری: بدهی‌ها یکی از اصلی‌ترین عوامل ایجاد تنش و مشکلات در روابط خانوادگی به شمار می‌آید و می‌توانند فشار زیادی بر روح و روان افراد وارد کنند و امام صادق (ع) در این زمینه فرمودند: «دَيْنُ الرَّجُلِ غَمٌّ فِي لَيْلِهِ وَذُلٌّ فِي نَهَارِهِ» (الکافی، ج ۵، ص ۹۴). بدهی نه تنها شب‌ها باعث نگرانی می‌شود، بلکه روزها نیز فرد ایجاد ذلت و فشار می‌کند.

در کتاب «اقتصاد خانواده» (معین، ص ۱۱۲)، خانواده‌هایی که دچار بدهی‌های زیاد می‌شوند، به‌طور محسوس در زندگی زناشویی خود با مشکلات جدی روبرو می‌شوند. برای جلوگیری از این وضعیت، باید از مصرف غیرضروری پرهیز کرد، اولویت‌های مالی را به درستی شناسایی نموده و در صورت نیاز از مشاوره‌های مالی برای مدیریت بدهی‌ها استفاده شود.

۳. کسب مهارت‌های مالی: یکی از راهکارهای مؤثر در بهبود وضعیت اقتصادی خانواده، کسب مهارت‌های مالی است. داشتن دانش و آگاهی کافی در زمینه‌های مالی می‌تواند موجب افزایش درآمد و کاهش مشکلات مالی شود.

در کتاب «مالی خانواده» (دکتر رضا جاوید) نیز آمده است که یادگیری روش‌های سرمایه‌گذاری، مدیریت هزینه‌ها و پس‌انداز برای آینده می‌تواند از بروز مشکلات اقتصادی جلوگیری کند و شرایط بهتری برای خانواده‌ها فراهم آورد.

۲. سلامت جسمی و روانی: سلامت جسمی و روانی به عنوان پایه‌گذار زندگی موفق و شاد در نظر گرفته می‌شود. مشکلات جسمی یا روانی به‌طور مستقیم بر کیفیت زندگی زناشویی تأثیر گذاشته و موجب ایجاد تنش‌ها و اضطراب‌های بیشتری در روابط خانوادگی شوند. قرآن کریم می‌فرماید: «وَالشِّفَاءُ لِمَا فِي الصُّدُورِ» (سوره یونس / آیه ۵۷)، شفا، می‌تواند به‌طور ویژه در بهبود سلامت روانی انسان‌ها مؤثر باشد.

عوامل مؤثر بر سلامت جسمی و روانی:

۱. تغذیه سالم: تغذیه صحیح نقش به‌سزایی در سلامت روح و روان انسان دارد و می‌تواند اثرات مستقیمی بر اخلاق، انرژی و تمرکز افراد داشته باشد، لذا پیامبر (ص) در اینباره فرمودند: «مَعْدَةُ الْإِنْسَانِ بَيْتُ الدَّاءِ» (بحار الأنوار، ج ۶۲، ص ۹۰). این حدیث اشاره دارد به اینکه تغذیه نامناسب می‌تواند یکی از دلایل بسیاری از بیماری‌ها و اختلالات روانی باشد.

تغذیه مناسب می‌تواند تا حد زیادی از بروز اختلالات روانی مانند افسردگی، اضطراب و استرس جلوگیری کند.

۱. ورزش کردن: ورزش به عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارها برای کاهش استرس و تقویت سلامت جسمی شناخته می‌شود. امام علی (ع) می‌فرماید: «الْمُؤْمِنُ الْقَوِيُّ خَيْرٌ مِنَ الضَّعِيفِ» (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۹۳).

راهکارهای معنوی برای بهبود روابط زناشویی

۱. **توکل به خداوند:** توکل به خداوند یکی از ارکان اصلی ایمان در دین اسلام است. در قرآن کریم آمده است: «وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ» (سوره طلاق/ آیه ۳)، یعنی هر کسی که به خداوند توکل کند، او را کفایت می‌کند.

توکل به خداوند یک راه‌حل معنوی برای کاهش استرس‌ها و اضطراب‌های ناشی از مشکلات است و به معنای اعتماد به حکمت الهی در تمام شرایط زندگی است، به ویژه زمانی که مشکلات از نظر فرد خارج از توانایی و اختیار او است.

راهکارهای عملی برای تقویت توکل در زندگی زناشویی:

۱. یادآوری نعمت‌های خداوند: یادآوری نعمت‌های الهی در زندگی باعث ایمان آوردن زوجین به قدرت خداوند و حکمت او و عبور از سختی‌ها با اطمینان می‌شود. این یادآوری از طریق ذکر روزانه و شکرگزاری برای نعمت‌های زندگی انجام می‌شود (تفسیر المیزان، ج ۱، ص ۲۱۷).

۲. اهتمام به نماز و عبادات: نماز یکی از مهم‌ترین عبادات در اسلام است که به عنوان ستون دین شناخته می‌شود. قرآن می‌فرماید: «إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ» (عنکبوت/ ۴۵)، انجام نماز به طور منظم نه تنها ارتباط فرد را با خداوند تقویت می‌کند، بلکه باعث ایجاد آرامش درونی در اعضای خانواده می‌شود.

۲. **اخلاق حسنه در خانواده:** رعایت اخلاق حسنه در تحکیم روابط و کاهش تنش‌های زندگی زناشویی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. پیامبر (ص) فرمودند: «خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ» (وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۰۰)، یعنی بهترین شما کسانی هستند که بهترین رفتار را با خانواده خود دارند.

نقش اخلاق حسنه در بهبود روابط زناشویی:

۱. کاهش تنش‌ها و اختلافات: یکی از دلایل بروز اختلافات در زندگی زناشویی، عدم رعایت اخلاق در رفتارها است. اخلاق حسنه که شامل مهربانی، صداقت، احترام، تحمل و صبر است می‌تواند

به کاهش تنش‌ها و افزایش صلح و محبت میان زوجین کمک کند.

۲. افزایش محبت و همدلی: اخلاق حسنه سبب ایجاد فضای محبت‌آمیز در خانه می‌شود. زمانی که زوجین با احترام و مهربانی به یکدیگر رفتار می‌کنند، عشق و محبت افزایش می‌یابد. این ویژگی‌ها می‌توانند به آن‌ها کمک کنند که در برابر مشکلات و سختی‌ها در زندگی مشترک استقامت کنند (الکافی، ج ۵، ص ۹۸).

نتیجه گیری:

خانواده رکن اساسی جامعه اسلامی است، پرداختن و حمایت و هدایت آن به جایگاه واقعی خود، سبب اصلاح خانواده بزرگ انسانی و غفلت از آن موجب دور شدن از حیات حقیقی و سقوط در ورطه هلاکت و ضلالت بوده است.

بنابراین باید در جهت نیل به سعادت‌مندی خانواده کوشید. و اسلام جهت تحکیم بنیان خانواده که در بردارنده برنامه سعادت و تکامل بشر است، عنایت ویژه‌ای به سلامت، رشد و پویایی این نهاد سرنوشت ساز دارد، ضرورت و اهمیت راهکارهای پایایی و مانایی خانواده متعالی با رویکرد اسلامی به وضوح در اهداف بلند مدت فردی، خانوادگی و اجتماعی قابل مشاهده است. این راهکارها موجب تقویت روابط خانوادگی و افزایش سلامت روحی و جسمی اعضای خانواده می‌شود، و به استحکام جامعه و رشد فردی کمک می‌کند.

توجه به این راهکارها باید در تمامی مراحل زندگی خانوادگی و به ویژه قبل و پس از ازدواج مد نظر قرار گیرد تا خانواده‌ها به سمت پایداری، تعالی و موفقیت پیش بروند.

منابع

۱. قرآن کریم.
 ۲. نهج البلاغه.
 ۳. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تحقیق علی اکبر غفاری، دارالکتب الإسلامیه، تهران، ۱۴۰۷ق.
 ۴. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، مؤسسه آل البيت، قم، ۱۴۰۹ق.
 ۵. ابن شعبه حرانی، تحف العقول، دار الکتب اسلامی، ۱۳۷۳ ش، تهران.
 ۶. علامه مجلسی، بحار الأنوار، محمد باقر بهبودی، دار احیاء التراث الاسلامی، ۱۴۰۴ ق.
 ۷. دهخدا، علی اکبر، لغتنامه دهخدا، مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۷ ش، چاپ ۱.
 ۸. ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، دار احیاء التراث الاسلامی ۱۳۸۵ ش، ۷۲، بیروت.
 ۹. حسین حسینی، تحکیم خانواده، انتشارات سمت، ۱۳۹۰ ش، تهران.
 ۱۰. احمد پاک‌تلاش، مدیریت مالی در خانواده، انتشارات برهان، ۱۳۹۵ ش.
 ۱۱. معین، اقتصاد خانواده، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۹ ش، تهران.
 ۱۲. رضا جاوید، مالی خانواده، انتشارات فرهنگ ۱۳۹۸ ش، تهران.
 ۱۳. مطهری، مرتضی، خانواده در اسلام، تهران، انتشارات صدرا.
 ۱۴. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- پایگاه‌های علمی:

۱۵. پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه: www.hawzah.net

۱۶. پایگاه مجلات تخصصی نور: www.noormags.ir

۱۷. پایگاه کتابخانه دیجیتال اسلامی: www.al-islam.org